

Maxim Karaliou *Powstanie i funkcjonowanie polskich i łotewskich narodowościowych rad wiejskich w Białorusi Sowieckiej (1924 – 1939)* (ss. 315)

Recenzja

INSTYTUT HISTORII PAN	
wypisano:	zbiór:
24.11.2025	
Ref:	Zat:

Rozprawa Maxima Karaliou'a składa się z Wprowadzenia (s. 13 – 34, rozdziałów : I – go „Problem stosunku władz bolszewickich do poszczególnych narodowości w Białorusi sowieckiej” (s. 3480), II – go „Narodowościowe Rady Wiejskie w okresie Nowej Polityki Ekonomicznej (NEPU) (ss. 80 – 149), III – go „Kolektywizacja i zmiany w stosunkach państwa do mniejszości narodowych” (ss. 149 – 217), IV – go „Polskie i Łotewskie Narodowościowe Rady Wiejskie w latach 1934 – 1939” (ss. 217 – 263) pracę kończy Podsumowanie (ss. 263 – 272) oraz wykaz Źródeł i Bibliografia. Następnie Aneksy : zawierające „słownictwo bolszewickie okresy międzywojennego” oraz „mapy” Rad i Ośrodków „polskich” i „łotewskich” , wreszcie Wykaz skrótów zastosowanych w pracy oraz Tabel (ss. 296 – 314). Rozdziały podzielono na tematyczne podrozdziały.

Autor oparł badania przede wszystkim o źródła archiwalne zarówno z archiwów polskich jak i sowieckich (białoruskich, łotewskich), edycje źródłowe często wykorzystane w obiegu naukowym po raz pierwszy, literaturę przedmiotu oraz prasę sowiecką w tym w szczególności polskojęzyczną z BSRS, opracowania i liczne monografie przedmiotu polsko, rosyjsko, białorusko i łotewsko - języcznych oraz jak zaznacza „teksty własne” (14 artykułów itp. Publikacji w języku polskim, łotewskim, rosyjskim i białoruskim). Karaliou aktywnie uczestniczył w merytorycznych konferencjach i seminariach naukowych. Przedstawione, wykorzystane źródła i literatura pozwalają postawić tezę o prawidłowej podstawie badań dla przeprowadzonej analizy badawczej.

Autor stawia dwie główne hipotezy badawcze o tym, że 1. „choć narodowościowe rady wiejskie stanowiły jedynie formę pozornej autonomii narodowo – kulturalnej ... co przejawiało się analogicznymi mechanizmami organizacyjnymi, sposobami wykorzystania płynących z tego korzyści oraz roli rad w hamowaniu procesów asymilacyjnych poprzez stworzenie warunków do rozwoju życia społecznego i kulturalnego obu grup narodowych”, i 2. że „Likwidacja polskich i łotewskich narodowościowych rad wiejskich na Białorusi Sowieckiej wynikała przede wszystkim z przekształceń politycznych i instytucjonalnych zachodzących w ramach reżimu stalinowskiego, a nie z naturalnych zmian w strukturze społeczności wiejskich. Natomiast operacje narodowościowe NKWD w okresie Wielkiego Terroru, połączone z masowymi represjami wobec Polaków i Łotyszów, doprowadziły do fizycznego unicestwienia podstaw społecznych tych rad” (s. 15.). W podsumowaniu (s. 271) zaznacza, że hipoteza 1 - sza. Potwierdziła się częściowo a 2 - ga. „w pełni”. Lektura dysertacji w pełni potwierdza te tezy Autora.

Uwaga metodologiczna jaką stawiamy na wstępie to wątpliwość co do meritum (tytułu) pracy obejmującego uzasadnienie badań struktur administracyjno - politycznych dwu grup narodowościowych tj. Polaków i Łotyszów. Wątpliwość korelacji dotyczy liczebności obu grup

gdzie Łotysze po wielokroć ustępowali tutejszym Polakom oraz ich genezy na obszarze Ziemi Białoruskich. Łotysze byli stosunkowo późnymi osadnikami, Polacy stanowili grupę autochtoniczną co wyraziło się także w terytorialnym rozmieszczeniu oraz liczebnością samych rad (46 do 5).

Jak wynika z lektury pracy, zwłaszcza rozdziału IV – go, tematyka łotewska zdecydowanie ustępuje opisowi sytuacji w porównaniu do „rad polskich”. Niemniej należy przyjąć, że Karaliou podjął taką próbę w celach porównawczych a uzasadniał to między innymi tym, że obie mniejszości miały tuż za granicami BSRS – ZSRS siedziby „swoich” państw narodowych.

Roz. I – szy stanowi świetny opis – analizę polityki narodowościowej w sowieckim aparacie partyjnym. Do tyczy to zwłaszcza okresu polityki NEP a genezę tworzenia narodowych rad wiejskich w BSRS słusznie wiąże z koncepcjami ogólnozwiązkowymi tzw. leninowskiej polityki narodowościowej. Za jej republikański początek uznaje chwałę CKW z 15.07.1924 r. Niestety pomija rolę tzw. Biur Polskich przy CK KPB, które to Biura naszym zdaniem miały kapitalny wpływ (do czasu ich rozwiązania w roku 1930) na organizowanie ideologiczno – strukturalne licznej w BSRS polskiej mniejszości narodowej¹.

Roz. II – gi odnosi się do powstawania (tworzenia) rad łotewskich (na pierwszym miejscu) i polskich właśnie w okresie NEP – u zaznaczając różnice z tym że upatruje je w stosunku tutejszych Łotyszów w dążeniu do ekonomicznego wykorzystania nowej sytuacji a u ludności polskiej w zainteresowaniu odrodzeniem narodowym (język, szkolnictwo). To słuszne stwierdzenia (por. przypis 1.). Drugą różnicą pomiędzy opisywanymi środowiskami była wskazana przez Autora polireligijność Łotyszów w odróżnieniu od monoreligijności (katolicyzm) tutejszych Polaków. Z tego też częściowo wywodzi różnice w zapatrywaniu na stosunek do nowej formy administracyjnej jaką były rady narodowościowe (dla Łotyszów aspekt ekonomiczny, dla Polaków kulturowy). Te ustalenia Karaliou’a znajdują potwierdzenie w dotychczasowych badaniach autorów polskich². Podkreśla przy tym, że „polskie szkoły istniały prawie we wszystkich radach wiejskich” i, że „Otwarcie szkół było uważane przez włościan za jedną z największych zdobyczy rewolucji” (s. 139). Zaznacza też, że rady wiejskie były wykorzystywane intensywnie do sowieckiej ideologizacji ich mieszkańców. Ważne są także zamieszczone przy tym dane o liczebności i rozmieszczeniu tak ludności polskiej jak i łotewskiej w BSRS. Wskazując na przejawy życia społecznego, posługuje się tutaj głównie danymi z polskojęzycznej prasy polskiej („Orka”). *Nota bene* prasa ta wciąż pozostaje daleko niewykorzystanym źródłem badawczym zwp. rozmieszczenia i życia Polaków w ówczesnej BSRS.

¹ Por. Zdzisław J. Winnicki *Polityka korenizacji oraz metody organizacji życia publicznego ludności polskiej na Białorusi sowieckiej w latach 1921–1937* [w:] „Polacy na Białorusi od Powstania Styczniowego do XXI wieku” – serii '30 tomów na 30 – lecie Studium Europy Wschodniej' tom nr. 23. (red. Tadeusz Gawin) , Wyd. Uniwersytet Warszawski – Studium Europy Wschodniej, Warszawa 2020, ISBN 978 – 83 – 61325 – 81 – 9, R, s. 347 – 379.

² Por. prace M. Iwanowa, Z.J. Winnickiego, A. Białego, T. Sommera, A. Wielikiego i innych.

W roz. III – cim Autor analizuje i opisuje zjawiska narodowościowe i społeczne wśród obu mniejszości wobec rozpoczęcia intensywnej kolektywizacji na wsiach w tym zmiany w stosunkach do nich przez sowieckie władze państwowe, związkowe i republikańskie. Wskazuje na administracyjne powiązanie struktury rad z upowszechniającą się nową strukturą własności – systemem kołchozów (rzadziej sowchozów). Posługuje się przy tym ilustracyjnie, głównie danymi z polskojęzycznej prasy sowieckiej („Orka”) i rzadziej niż w poprzednich częściach pracy archiwaliów (protokoły OGPU). I tutaj (por. główne zastrzeżenie metodologiczne) informacje o sytuacji w radach „polskich” zdecydowanie dominują nad danymi o radach „łotewskich”. Wskazuje również na stały wzrost liczebności rad „polskich” co wiąże z podjęciem w 1932 r. utworzeniem nowej jednostki terytorialnej Polskiego Rejonu Narodowościowego w Kojdanowie – Dzierżyńsku. Odnotowuje przy tym inicjatywę ogólnozwiązkową o zwiększeniu jednostek narodowo polskich nie wyjaśniając powodu jakim naszym zdaniem była chwilowa poprawa w relacjach z Polską co naszym zdaniem należy upatrywać w zawarciu polsko – sowieckiego paktu o nieagresji właśnie w roku 1932 roku. Karaliou okres ten nazywa „latami wielkiego przełomu” czego wyrazem miały być „całkowita kolektywizacja i bezwzględna walka z kułactwem” (s. 191 i nast.) co zaowocowało niemal całkowitym zdominowaniem przez władze systemu wyborów do tych rad. Zarówno łotewskich jak i polskich. Zaowocowało to (kolektywizacja) w praktyce drastycznym obniżeniem wyników gospodarczych i poziomu życia ludności. Spowodowało też widoczny opór włościan łamany następnie represjami ale i rozwarstwieniem społeczno – ideowym zwłaszcza pomiędzy starszą częścią mieszkańców a ich młodzieżą, wychowankami szkół sowieckich i emigrantami z wsi do miast. Zmniejszyła się też ilość szkół „narodowych” np. z łotewskich pozostała jedna.

W roz. IV – tym Autor podaje dane o nowej formie represji czyli tzw. paszportyzacji i grupowych wysiedleniach (przesiedleniach) np. „oczyszczania” obszarów przygranicznych z tzw. elementu wrogiego. Podobnie było w owym okresie co szczegółowo przytacza Autor z „wyczyszczaniem” partii i aparatu administracyjnego w tym kierownictw kołchozów, z „obcych [klasowo] elementów”. Wreszcie, nałożyła się na taki stan już fabrykowana sprawa szpiegowska głównie rzekomej POW w odniesieniu do społeczności polskiej. Miało to wpływ także na formalną stronę „obrazu” rad narodowościowych co Karaliou ilustruje opisem takiej jednostki „polskiej” w rejonie Łohojskim : „...po pierwsze nic nie wskazuje na zewnątrz, że ta rada jest polska – nawet nie ma tablicy w języku polskim, po drugie przewodniczący rady zupełnie nie zna języka polskiego, a sekretarz rady jest Żydem...” (s. 232).

„Operacja polska” co ogólnie wiadomo, a co przypomina Autor przyniosła kres istnieniu rad narodowościowych w BSRS. W 1937 r. zlikwidowano ich większość a następnie wszystkie pozostałe. W celu zatarcia pamięci o istnieniu rad polskich zmieniano (przywracano) nazwy miejscowości. Podobne skutki miała wzorowana na powyższej „Operacja łotewska”. Różnicą była skala ilościowa. Jak zaznacza Autor „kwestia polskich rad wiejskich została niemal całkowicie rozwiązana jeszcze przed rozpoczęciem „operacji polskiej NKWD”, która jedynie zatarała ślady polskiej obecności na ziemiach białoruskich” (s. 261). Jakie były według Karaliou’a szczególne, jak się okazało czasowe, skutki formalnie pozytywnej polityki narodowościowej w BSRS ; rozwój szkolnictwa wyraźnie spowolnił procesy asymilacyjne. Wszystkie inne przedsięwzięcia ideologiczne i organizacyjne co pisze Autor w Podsumowaniu, obróciły się przeciwko ludności poddanej tej polityce. I dalej, po II wojnie światowej „na Białorusi

systematycznie zacierano pamięć o innych narodach zamieszkujących te ziemie" (s. 270). Od siebie dodajmy, że znajduje to także odzwierciedlenie we współczesnym, tzw niezależnym piśmiennictwie białoruskim.

W Aneksach Karaliou przypomina / wyjaśnia pojęcia sowieckie, słownictwo bolszewickie zastosowane w pracy, nieznane w Polsce poza znawcami problematyki. Tu wątpliwości nie zgłaszamy poza nomenklaturą „jednostkowiec” z ros. *odnolicznik* po polsku raczej „indywidualny”. Podobnie z nazewnictwem miejscowości : rad – „nieharelska” po polsku „niechorzelska” od Niechorzel a ros. Niegoriełoje (niegorielska}, „karaleszczewicka” – koroleszczewicka od Koreleszczewice (d. majątek Czapskich), „stalinowska” tu dawna nazwa Stańków (dawniej wzorcowy majątek Czapskich).

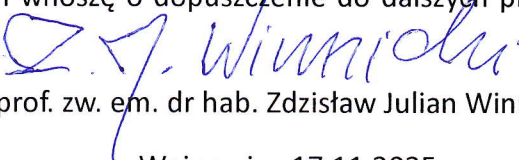
Wartościowy poznawczo jest też wykaz zastosowanych (głównie sowieckich) skrótów oraz tabel poglądowych.

Autor wymienia liczę rad polskich na 46, my ustaliliśmy ich liczbą łącznie reonem Dzierżyńskim na 42.³

Wartościowa poza treściami rozdziałów merytorycznych jest część wprowadzająca odnośnie do kształtowania się sowieckiej państwowości białoruskiej oraz etapy sowieckiej polityki narodowościowej, zwłaszcza w republice. Tu ponownie upominamy się o szersze uwzględnienie roli Biur Polskich przy CK KPB szczególnie zaangażowanych w aktywizację polskich środowisk nie tylko wiejskich na ówczesnej Białorusi zwłaszcza w latach 1924 – 1930. Określonym mankamentem rozprawy jest pominięcie dokumentacji pracy polskich, też łotewskich kierownictw rad. Autor ilustracyjnie poprzestał głównie na doniesieniach polskojęzycznej prasy, wybranych uchwał CK KPB oraz równie wybranych sprawozdań OGPU / NKWD. Więcej wiadomości na ten temat znajdujemy w ciekawym, źródłowym opracowaniu A. Wielikiego odnośnie do Pol – Rejonu Kojdanowskiego / Dzierżyńskiego⁴.

Praca została napisana dobrym, komunikatywnym językiem, tezy i wnioski są dobrze umotywowane.

Biorąc pod uwagę powyższe, ustalenia M. Karaliou’a zawarte w dysertacji uznaję za odpowiadające wymogom prac doktorskich i wnoszę o dopuszczenie do dalszych procedur przewodu doktorskiego.

prof. zw. em. dr hab. Zdzisław Julian Winnicki

Wojnowice 17.11.2025 r.

³ Zdzisław J. Winnicki *Od autonomii do genocydu – losy Polaków sowieckiej Mińszczyzny. Polski Kojdanowski Rejon Narodowościowy (Dzierżyński) i polska autonomia sowiecka w BSRS – geneza i zniszczenie*, [w:] „Byliście – Jesteśmy. Pamięci ofiar operacji polskiej NKWD 1937 – 1938”, Wyd. MIMESIS, Sokoły 2022, ISBN 978 – 83 – 67081 – - 00 – 9, ss. 90 – 114.

⁴ Anatol Wialiki *Dzierżyńszczyzna 1932 O 1937. Rejon skazany na likwidację* Wyd. Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2021, ss. 224.